

## II. Obraz cyrilскеj písomnej kultúry byzantského obradu na Slovensku

### II. 1. Cyrilské písomníctvo na Slovensku v kontexte aktuálnych výskumov

#### *II. 1. 1. Cyrilské písomníctvo v kontexte slovenskej kultúry – predpoklady a východiská*

Výskum slovenského písomníctva staršieho i novšieho obdobia umožňuje spoznávať a pochopiť život slovenskej spoločnosti z hľadiska viacerých kultúrno-spoločenských a jazykovo-historických diskurzov. Významnú rolu v tomto kontexte zohráva jazykovedný slavistický výskum. Komplexné poznanie uplatňovania sa písomnej kultúry v živote spoločnosti nemôže obísť literárnohistorický, kulturologický či teologický výskumný kontext. Komplexný interdisciplinárny slavistický výskum je prvoradou zložkou vedeckého prístupu, ktorý sa zračí v celom rade získaných poznatkov o cyrilských rukopisných textoch slovenskej proveniencie. Prostredníctvom systematického výskumu písomných prameňov možno pochopiť nielen vonkajšiu členitosť prostredia, v ktorom jednotlivé písomné pramene vznikali a používali sa, ale spoznať najmä zdroje, v ktorých pramení jazykové, kultúrne a historické myslenie a kultúrna pamäť spoločnosti. Písomné pramene poskytujú dokonalý obraz o jazykovom a kultúrno-historickom vývine človeka a spoločnosti, sú východiskom pre pochopenie procesov utvárania i upevňovania národného povedomia. Aj cyrilikou napísané (rukopisné i neskôr tlačené) pramene spolu s písomnými prameňmi v slovenskom, latinskom i nemeckom jazyku po stáročia utvárali obraz o intenzívnom a každodennom kultúrnom a duchovnom živote a rozvoji slovenskej spoločnosti v kontexte kultúrno-identifikačných procesov. Členitosť slovenskej kultúry podmieňuje konfesiónalna rozmanitosť, ktorá sa odráža predovšetkým v používaní liturgických jazykov.

Cyrilské písomné pramene umožňujú bližšie pochopiť interkultúrny a interetnický rozmer fungovania byzantskej kultúry na Slovensku. Cyrilské písomnosti spolu s prameňmi v latinskom a nemeckom jazyku alebo aj písomnosti pochádzajúce z protestantského konfesiónálneho okruhu, v ktorom sa ako liturgický jazyk používala slovakizovaná podoba češtiny, tvoria neoddeliteľnú súčasť slovenského literárneho dedičstva. Zjednocujúcim znakom je slovenský jazyk, ktorý je základným komunikačným prostriedkom spolu s kultúrno-spoločenskými reáliami, ktoré

sa naplno prejavujú v písomných prameňoch spätých so slovenským kultúrnym horizontom. Slovenský jazyk, slovenské historické povedomie a realie sú zjednocujúcim znakom všetkých Slovákov bez rozdielu ich konfesionalnej príslušnosti. Slovenské jazykové povedomie totiž celkom prirodzene ovplyvňuje podobu používaného liturgického jazyka. Prejavy každodenného života slovenskej spoločnosti zaznamenané v písomnostiach rozličného charakteru (liturgické, administratívno-právne, edukačné, apologetické, výkladové, umelecké texty a ďalšie) plasticky zachytávajú obraz o každodennej kultúrnej komunikácii spoločnosti (Doruľa 2014, 108). Sám písaný prejav (literárny jazyk) je reflexiou kultivovaného (kultúrneho) jazykového systému, pre ktorý platia isté všeobecné pravidlá či princípy. Za najvyššiu jazykovú autoritu sa pokladala latinčina, ktorá však nebola všeobecne zrozumiteľným vernakulárnym jazykom, bol to však jazyk vzdelaneckého prostredia, jazyk najvyššej právnej autority štátu a liturgický jazyk dominujúcej katolíckej cirkvi v Uhorsku. Kultivovaným jazykom v slovenskom prostredí bol západoslovenský variant slovenčiny, ktorý sa ujal v trnavskom univerzitnom prostredí, bol to jazyk tiež prvého prekladu Kamaldulskej Biblie a jazyk dokumentov cisársko-kráľovskej kancelárie vo Viedni, ktoré boli určené slovenským stoliciam v celom Uhorsku. Západoslovenský variant kultivovanej slovenčiny slúžil ako jazyk duchovnej tvorby a cirkevného písomníctva v prostredí všetkých slovenských katolíkov, podobne čeština bola významná pre prostredie protestantskej cirkvi a cirkevná slovančina pre cirkev byzantského obradu.<sup>1</sup> Všetky dôležité pramene späté s byzantským obradom, ktoré vznikli na Slovensku, alebo sú späté so slovenským kultúrnym prostredím, sú napísané v takej podobe literárneho jazyka, ktorého zdrojom je jazyk konfesie, teda cirkevná slovančina. Do prijatia jednotnej kodifikovanej podoby slovenského jazyka výrazne podliehal jazyk písomnej kultúry tlaku z prostredia cirkvi.<sup>2</sup> V literárnom jazyku späťom s každodenným ži-

---

<sup>1</sup> Výstižne o tejto problematike napísal Ján Doruľa (2017, 16-17): „Paralela medzi bibličtinou slovenských evanjelikov a cirkevnou slovančinou príslušnej redakcie sa vzťahuje na spomínané typovo rovnaké črty pri ústnom používaní, najmä pri spievaní nábožných piesní v evanjelickom, resp. v byzantsko-slovenskom obradovom prostredí. Treba si, pravda, uvedomiť, že základom bibličtiny slovenských evanjelikov je tá podoba češtiny, ktorá v časoch šírenia luterskej reformácie bola na Slovensku známa predovšetkým v svetskom, najmä v administratívno-správnom prostredí, kde pod vplyvom slovenského jazykového vedomia od samého začiatku jej prenikania na Slovensko podliehala prirodzenej adaptácii. Na druhej strane základom, východiskom príslušnej redakcie cirkevnej slovančiny je cyrilo-metodská staroslovenčina. Cirkevná slovančina sa z obradovo-liturgického prostredia šírila aj do svetskej, necirkevnej sféry. Základom charakteristiky jednotlivých redakcií a podredakcií či variantov cirkevnej slovančiny je jej ústna podoba, ustálená a presne definovateľná jazykovými črtami odrážajúcimi jazykové vedomie veriacich byzantsko-slovanského obradu v danej slovanskej jazykovej oblasti, v ktorej sa príslušný variant (redakcia, podredakcia) cirkevnej slovančiny dlhodobým používaním ustálil a petrifikoval.“

<sup>2</sup> O postoji Štúra a štúrovcov k problematike liturgického jazyka v prostredí protestantskej cirkvi možno doložiť napríklad: „Hoci L. Štúr a jeho stúpenci (z nich predovšetkým Jozef Miloslav Hurban) s veľkým úsilím bránili novú, štúrovskú kodifikáciu spisovnej slovenčiny, nevyvinuli nijaké

votom veriacich byzantskej cirkvi sa tak spájajú prvky ľudového a liturgického jazyka. Uplatňuje sa preto pravidlo: *Nepíšeme tak, ako hovoríme, ale píšeme tak, ako čítame (resp. ako sa modlíme).*

úsilie o nahradenie bibličtiny v obradovom prostredí svojej evanjelickej cirkvi spisovnou slovenčinou. Bola to oblasť, v ktorej plne rešpektovali tradične ustálené zvyklosti, do ktorej nezasahovali, ktorú nechávali jej ďalšiemu spontánnemu vývinu. Nová spisovná slovenčina sa mala stať spoločným majetkom všetkých Slovákov, spoločným nástrojom kultúrneho, literárneho, vedeckého i hospodárskeho rozvoja, reprezentatívnym prostriedkom verejného života Slovákov bez ohľadu na ich náboženskú alebo nárečovú príslušnosť, atribútom slovenskosti. Preto bola nevyhnutná celoslovenská dohoda. (...) Časovú oprávnenosť triezveho realistického postoja L. Štúra a jeho stúpcov k bibličtine potvrdili aj viaceré hlasy a názory z evanjelického prostredia, najmä od evanjelických duchovných, ktoré poznáme z príspevkov publikovaných v čase bojov o novú spisovnú slovenčinu, najmä po vyjdení zborníka *Hlasové...* (1846), pripraveného na vydanie Jánom Kollárom. Možno s istotou tvrdiť, že tento postoj neodradil od novej spisovnej slovenčiny, ba získal pre ňu väčšinu tých evanjelikov, pre ktorých bola bibličtina drahocenným symbolom viery. Polyfunkčná štúrovská spisovná slovenčina totiž nijako nespochybňovala hodnotu tohto funkčne ohraničeného symbolu“ (Doruľa 2015, 257-258; Doruľa 2017, 13-20). Podobný rozmer mala cirkevná slovančina ako jazyk literárnej spisby aj v prostredí slovenských gréckokatolíkov. V tomto kontexte možno o používaní cirkevnej slovančiny ako liturgického jazyka v prostredí byzantskej cirkvi v podkarpatsko-ruskom a východoslovenskom prostredí citovať autora cirkevnoslovenského výkladu o spôsoboch slávenia (teda spievania) svätej liturgie (rukopis je z roku 1660 a je uložený v archíve Spolku sv. Vojtecha v Trnave), v ktorom sa píše, že na slávení liturgických obradov cirkvi sa zúčastňujú jednoduchí ľudia, ktorí nielenže nerozumejú gréckemu, latinskému či hebrejskému jazyku, ale často už nerozumejú ani slovanskému liturgickému jazyku (Žeňuch 2013a, 126 a 417). Konštatuje totiž, že jazyk ľudu sa odlišuje od písaného liturgického jazyka, od ktorého sa vzdialil, odlúčil. Veriaci slovanskej cirkvi pod Karpatmi podnes slávia liturgiu v slovanskom jazyku) a svoj liturgický jazyk nazývajú bulharským, ktorému dobre rozumeli dovtedy, kým sa aj oni podobne nevzdialili od tohto starého jazyka ako aj iné slovanské nárečia. Ako vidno, jasne sa v jeho diele o liturgickom jazyku a byzantsko-slovanskej liturgickej praxi v Karpatoch odráža vplyv založený na bulharskom pôvode byzantsko-slovanskej kultúry i jazyka v tomto priestore. Autor spisu ďalej dodáva, že teraz, hoci všetci Slovania byzantskej tradície používajú cyrilské písmo, predsa slovanskému liturgickému jazyku nerozumejú, dokonca mu nerozumejú už ani sami Bulhari, ani Chorváti, ani Rusi a nerozumejú mu ani naši Rusnáci. Dodáva k tomu tiež, že len vtedy bude môcť jednoduchý veriaci porozumieť cirkevnému jazyku, keď sa ho bude učiť tak, že bude čítať sväté Písmo, lebo už iba v ňom ostal tento starý slovanský jazyk uchovaný vo svojej pôvodnej podobe. Zároveň však konštatuje, že jednoduchí veriaci už poznajú len svoje nárečie. Cyriliku a cirkevnú slovančinu ako identifikačný znak konfesionalnej príslušnosti vo svojich okružných listoch vyzdvihuje mukačevský biskup Andrej Bačinský. Dobré si totiž uvedomoval, že inštitucionálne fungovanie etnicky i jazykovo diverzifikovaného biskupstva sa nedá koordinovať prostredníctvom administratívno-právnych alebo dogmaticko-religiózných princípov, a preto pri jej spravovaní vychádzal z potrieb a nárokov súvisiacich s jej religióznou identitou a obradovými osobitosťami. Forsiroval hrdosť veriacich k tradícii svojej cirkvi. Aj preto zdôrazňoval identitu veriacich prostredníctvom zachovávanía obradu, liturgického jazyka a cyrilského písma. Andrej Bačinský sa rezervovane postavil k snahám niektorých maďarských kňazov používať maďarčinu v liturgickom procese. Maďarčinu ako liturgický jazyk A. Bačinský nepreferoval, lebo rovnako nepreferoval ani ukrajinčinu, rusínčinu, ba ani slovenčinu a pod. Keď sa vo svojich okružných listoch vyjadroval k zachovaniu materinského jazyka pri liturgii, mal na mysli liturgický jazyk cirkevnej slovančiny miestnej subredakcie, ktorá sa v tradícii cirkvi pod Karpatmi podnes pokladá za svätý jazyk a za symbol konfesionalnej identity jej používateľov.

Cirkevná slovančina je v prostredí cirkvi byzantského obradu jazykom bohoslužobnej tradície. V slovanských národných spoločenstvách sa cirkevná slovančina ako liturgický jazyk realizuje v podobe konkrétneho národného jazykového variantu (redakcie). Hoci liturgický cirkevnoslovanský jazyk má južnoslovanský pôvod, nie je reprezentantom jediného etnika či jazykovej skupiny. V redakcii či vo variante redakcie liturgickej cirkevnej slovančiny sa totiž odráža jazykové povedomie používateľov. V liturgickej cirkevnej slovančine slovenských používateľov tohto liturgického jazyka sa presadzuje slovenské jazykové povedomie, napríklad nárečová podoba slovenčiny.

Zjednocujúcim znakom slovenského jazykovo-kultúrneho prostredia vždy bol a podnes je národný jazyk – slovenčina, ktorou sa bolo a je možné dorozumieť v rozličných oblastiach každodenného života. Všetky religiózne-obradové prostredia, či už to sú slovenskí protestanti (kalvíni, luteráni), slovenskí katolíci, slovenskí gréckokatolíci i slovenskí pravoslávni, používajú vlastný liturgický jazyk, hoci tvoria jeden jazykový celok. Dôkazom o ich spoločnom slovenskom jazykovom povedomí je vplyv používanej podoby slovenského národného jazyka (teda aj nárečia) na liturgický jazyk cirkvi. Preto ani biblickú češtinu slovenských protestantov, ba ani liturgickú cirkevnú slovančinu používanú v prostredí slovenských gréckokatolíkov nemožno pokladať za kritérium, podľa ktorého možno určiť jazykovú identitu príslušníkov konfesijného spoločenstva.

Pravda, redakcia liturgického jazyka sa prejavuje v uplatňovaní prirodzených jazykových prostriedkov vo fonetickej (ortoepickej) a sčasti tiež v morfolologickej jazykovej rovine. Lexikálna a syntaktická rovina cirkevnoslovanských liturgických textov sa pritom nemení. V rozličných cyrilských rukopisných i v tlačených prameňoch však možno dokumentovať aj lexikálne prvky, ktoré reflektujú vývin konkrétnej jazykovej redakcie liturgického jazyka, čo svedčí aj o miestnom rozvoji a vývine cirkvi byzantsko-slovanského obradu na Slovensku (Žeňuch 2015, 25). Takéto princípy fungovania národnej jazykovej redakcie liturgického jazyka možno doložiť vo všetkých konfesijných spoločenstvách Slovanov byzantského obradu, ku ktorým patria bulharskí, srbskí, ruskí, bieloruskí i ukrajinskí veriaci a pod. Aj v ďalších prostrediach, kde sa uplatňuje cirkev byzantského obradu, pod tlakom jazykového povedomia používateľov konkrétnej redakcie cirkevnoslovanského jazyka sa rozvinuli špecifické subredakcie či podtypy redakcie liturgického cirkevnoslovanského jazyka. Takým je napríklad *podkarpatsko-ruský* (Nimčuk 1997; Štec 2005, 2008) a *slovenský* (resp. *východoslovenský*) *variant* ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny (Žeňuch 1998, 649-662; Žeňuch 2000, 231-274; Žeňuch 2008a, 97-107; Žeňuch 2008b, 82-107; Žeňuch 2017a, 21-36).<sup>3</sup>

---

<sup>3</sup> V citovaných štúdiách sa konštatuje, že Slováci, Rusíni i Ukrajinci byzantského obradu žili v multilingválnych (bi-, trilingválnych) spoločenstvách v prostredí, ktoré sa formovalo v závislosti od jazyka prevažujúcej (dominantnej) entity. Pri bežnej komunikácii používali materinský jazyk, ale aj ďalší (živý) slovenský, rusínsky, ukrajinský, poľský jazyk. Často však poznali aj niektoré neslo-

Úspešnosť a komplexnosť výskumu konkrétnej subredakcie liturgickej cirkevnej slovančiny závisí najmä od existencie používateľov cirkevnoslovanských liturgických textov. Keďže čoraz viac sa v liturgickom slávení byzantskej cirkvi na Slovensku uplatňuje slovenský spisovný jazyk, skúmať používanie a fungovanie cirkevnej slovančiny na Slovensku je úloha nanajvýš aktuálna. Existuje totiž reálna hrozba, že vyhotovenie zvukových záznamov používaného variantu redakcie liturgickej cirkevnej slovančiny v prostredí slovenských veriacich byzantského obradu už nebude možné v budúcnosti zopakovať, lebo generácia našich otcov a starých otcov, ktorí podobne ako ich otcovia a dedovia poznajú a používajú každodenné modlitby a spevy v liturgickom cirkevnoslovanskom jazyku, pomaly vymiera.<sup>4</sup>

Cirkevná slovančina ako liturgický jazyk zapísaná cyrilikou je z formálneho hľadiska akýmsi zjednocujúcim, univerzálnym znakom, ktorý je spoločný pre všetkých veriacich cirkví byzantského obradu v celom slovanskom prostredí bez ohľadu na ich jazykovo-etnickú príslušnosť. V tomto kontexte sa vníma aj špecifické fungovanie slovenského (resp. východoslovenského) variantu ukrajinskej redakcie cirkevnoslovanského jazyka na Slovensku.

Hoci slovanská písomnosť a kultúra sa začala rozvíjať vo veľkomoravskom prostredí na strednom Dunaji a na Slovensku, začiatok jej rozmachu sa spája s južnými a východnými Slovanmi, odkiaľ sa byzantská liturgia spolu s cirkevnoslovanským liturgickým jazykom, religiozitou a duchovnosťou prostredníctvom valašskej kolonizácie opäť vrátila a oživila na Slovensku. Do jej

---

vanské jazyky, predovšetkým úradný latinský jazyk, ďalej nemecký alebo aj maďarský jazyk. Pri liturgických obradoch používali gréckokatolícki veriaci v závislosti od svojej jazykovej a etnickej identity východoslovenský alebo rusínsky variant ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny.

<sup>4</sup> Pri realizovaní nahrávok v prostredí slovenských veriacich byzantského obradu v rokoch 1999, 2000, 2001, 2003 sa realizoval jazykový výskum zameraný na prenikanie slovenského jazykového povedomia do používanej podoby liturgickej cirkevnej slovančiny. Upriamili sme sa predovšetkým na také lokality s existenciou slovenských veriacich, o ktorých sa zmieňuje aj vizitácia gréckokatolíckeho biskupa Mukačevskej eparchie Michala Manuela Olšavského z polovice 18. storočia. Vybrali sme slovenské cirkevné spoločenstvá pravoslávnych veriacich byzantského obradu, napríklad vo Falkušovciach, Šamudovciach, Markovciach, Zemplínskej Širokej, Lastomíre, Hažine a Cejkove, kde sa používa cirkevná slovančina pri slávení liturgie. Nahrávanie respondentov sa udialo aj v roku 2007 v Šumiaci, Štefurove, Čičave, Humennom, Helcmanovciach a v roku 2014 aj v Hlivištiach, Baškovciach. Nahrávky sa podarilo realizovať v roku 2007 aj v Ruskom Keresture, Novom Sade, Kucure a Đurđeve vo Vojvodine v Srbsku. Gréckokatolícke spoločenstvá etnických Slovákov slávia už svoje obrady spravidla iba v spisovnej slovenčine. Treba pripomenúť, že ide najmä o také spoločenstvá pravoslávnych veriacich, ktorých spevná i náboženská prax je úzko spätá s gréckokatolíckou cirkvou, keďže v týchto farnostiach pravoslávne cirkevné spoločenstvá boli zriadené až po tzv. „Akcii P“ v 50. rokoch 20. storočia. Práve vďaka pravoslávnym cirkevným spoločenstvám máme v prostredí stredného a južného Zemplína i v Užskej stolici kontinuálne zachovanú takú podobu cirkevnej slovančiny, ktorú slovenskí veriaci byzantského obradu používajú „od nepamäti.“ Pri našich nahrávkach sme uprednostňovali najmä takých respondentov, ktorí boli ochotní do mikrofónu pomodliť sa základné modlitby v cirkevnoslovanskom jazyku. Nahrávky poukazujú na významný podiel prenikania jazykového vedomia používateľov do textov cirkevnoslovanských modlitieb.

opätovného etablovania na Slovensku sa významne zapojil práve slovenský autochtónny živel. Slováci sa totiž naplno zaradili do procesov spätých s uplatňovaním valašského hospodárskeho systému. Slovenský slavista a jazykovedec J. Doruľa vysvetľuje skutočnosti späté s hospodárskym a kultúrnym životom valašskej pastiersko-ovčiarскеj kolonizácie v horských oblastiach Slovenska predovšetkým v spojení s pôvodným slovenským obyvateľstvom, ktoré tak prišlo do priameho a živého kontaktu s ukrajinským etnickým živlom (Doruľa 2012, 19, 85-86 a 116). Tento živel sa postupne zlieval s domácim slovenským obyvateľstvom, spoločensky, kultúrne i jazykovo sa asimiloval v slovenskom prostredí. O prítomnosti ukrajinského etnického živlu, ktorý sa tradične spája s byzantským obradom, máme v slovenských písomnostiach mnoho dokladov. Slovenské obyvateľstvo tak po dlhšom období diskontinuity<sup>5</sup> slovanskej cirkvi byzantskej tradície na Slovensku nielenže znovu splynulo s religióznym prostredím tejto východnej cirkvi, ale opätovne sa tu začalo uplatňovať ako jej rozhodujúci a formujúci element. Byzantsko-slovanská duchovná a religiózna tradícia a cyrilské písomníctvo sa opäť celkom prirodzene a postupne stali súčasťou kontinuálnej slovanskej kresťanskej kultúry (Žeňuch 2002, 37; Žeňuch 2015, 26-27). A keďže sa v cyrilskom písomníctve odráža veľkomoravské kresťanstvo, možno takúto cyrilskú písomnú tradíciu na Slovensku pokladať za pevnú súčasť povedomia o najstaršom kresťanskom a kultúrnom horizonte Slovákov.

Na základe našich aktuálnych terénnych výskumov v prostredí veriacich cirkvi byzantského obradu na Slovensku sa totiž ukázalo, že ukrajinský variant cirkevnej slovančiny je v slovenskom prostredí úplne pod vplyvom slovenského národného jazyka, ktorým sú aj spišské, zemplínske, šarišské, užské, sotácke nárečia (Žeňuch 2017a, 21-36). Ide totiž o nárečové oblasti, kde sa byzantský obrad na Slovensku podnes uplatňuje a žije. V najstarších cyrilských písomných prameňoch z tohto jazykového prostredia pritom možno dokumentovať starú liturgickú i právnu terminológiu spätú s veľkomoravským kresťanským a jazykovo-kultúrnym horizontom.<sup>6</sup> Jazyk cyrilských písomných prameňov je dôkazom o kontinuálnom

---

<sup>5</sup> Ide vlastne o obdobie roku 885, ktorého začiatok sa spája s udalosťou, keď pápež Štefan V. vydal bulu so zákazom používať sloviansky liturgický jazyk pri slávení obradov veľkomoravskej cirkvi, za ktorým po Metodovej smrti v tom istom roku 885 nasledovalo vyhnanie žiakov Konštantína-Cyrila a Metoda z Veľkej Moravy začiatkom roka 886. Toto obdobie trvalo až do kolonizácie na valašskom práve na území Slovenska na prelome 13. a 14. storočia.

<sup>6</sup> „Túto terminológiu tvorí prevažne ustálený súbor lexém poznačených religióznym či konfesijným prostredím, napríklad: vладыка (владыка či владыка), kňaz (князь či князь), попъ (попъ) i popada (попада), mnich (мнихъ či мънихъ, мънишица), kaluger (калугеръ, калугерица), služba (служба či служба), večerňa (вечерня), povečerňa (повечерня), masopust (масопустъ), ceta (цѣта; vo význame ‚drobná minca‘), čeľad’ (челадь), komkanie (комканіе), ocot (оцѣтъ), igumen (игуменъ), imanie (иманіе), archijerej (архиерей), prosfora (просфора) a ďalšie. Takáto terminológia je jedinečným dokladom o prepojení najstaršieho horizontu slovanskej a veľkomoravskej duchovnej kultúry s jej pokračovaním v slovanských cirkvách byzantského obradu *sui iuris*. Používanie ustálenej právnej terminológie je pritom základným prejavom identity najstaršej podoby kresťanskej cirkevnej

kultúrnom myslení a historickej pamäti veriach byzantskej tradície aj na Slovensku (Doruľa 2014, 79-130). Celý rad cyrilských písomných prameňov a používaný liturgický cirkevnoslovanský jazyk svedčia o životaschopnosti tejto konfesionalnej identity v slovenskom prostredí.

## *II. 1. 2. Cyrilské pramene ako zdroj systematického jazykového a kultúrno-historického výskumu*

Zdrojom a východiskom pre systematický výskum byzantsko-slovanskej tradície a písomnej kultúry na Slovensku sú texty späté s liturgickým a bohoslužobným prostredím. Patrí k nim celý rad písomností administratívno-právnej povahy, vizačné protokoly a štatúty cirkvi, cirkevné pravidlá, predpisy a kánony, tiež kuren-sy, matriky, hramotáre, rozličné zápisy hospodárskej agendy a celá korešpondencia dokumentujúca každodenný život cirkvi a veriach.

Dôležitú skupinu cyrilikou napísaných prameňov predstavujú literárne, výkladové i náučné texty, ku ktorým patria texty výkladov, kázni, polemické spisy, didaktická a edukačná spisba. Patria sem aj rozličné texty inšpirované potrebami každodenného života veriach, ako sú rozličné ľudové čítania a texty príkladov a ponaučení, receptáre a príručky pre gazdov a dedinských lekárov, spevníky duchovných a náboženských (paraliturigických) piesní, príležitostná poézia, katechizmy a edukačné kompendiá slúžiace pri vyučovaní v miestnych kláštorných a dedinských školách, resp. edukačné príručky na prípravu bohoslovcov, ktoré spolu s gramatikami a šlabikármi, opismi dejín miestnej cirkvi tvoria doposiaľ málo prebádaný fond cyrilskej písomnej kultúry.

Systematickému poznávaniu a interpretácii cyrilských prameňov nevyhnutne musí predchádzať terénny a archívny výskum, v rámci ktorého sa kladie dôraz najmä na skúmanie prameňov spätých s prostredím Mukačevského biskupstva s osobitným zreteľom na východné Slovensko. Prostredníctvom takto organizovaných výskumov sa podarilo utvoriť aspoň základný obraz o cyrilskej písomnej tradícii gréckokatolíkov. V rámci tohto výskumu si je potrebné uvedomiť, že šírenie cyrilskej písomnej kultúry v karpatskom areáli je proces, ktorý sa dlhodobo realizoval práve vďaka priamym kontaktom so slovanským Juhom i Východom. Osobitnú úlohu pritom zohrali vlastné duchovné a nábožensko-kultúrne zdroje. Osobitú dynamiku však tieto procesy získali v kontexte s cyrilo-metodským kultúrnym dedičstvom, s kolonizáciou na valašskom práve, užhorodskou cirkevnou úniou a jej dôsledkami a s kánonickým zriadením Mukačevskej eparchie. Ide o základné ideové východiská, ktoré jasne vyčleňujú skúmanú cyrilskú písomnú

---

práva u Slovanov, s čím súvisí práve základný princíp využiteľnosti právnej normy, a tou je jej publicita a všeobecná zrozumiteľnosť. Právne normy a predpisy preto predstavujú vnútorne koncízny a širokému spektru používateľov zrozumiteľný celok, pričom efektívnosť pravidiel a kánonov závisí od jazyka a štýlu, ktorým sa tieto právne zásady zapisujú a vykladajú“ (Pseudozonar 2018, 24 a 141).

kultúru ako osobitú jednotku v rámci slovanskej cyrilskej písomnej kultúry z časového i teritoriálneho hľadiska. Ide tu o obdobie od valašskej kolonizácie (13. – 14. storočie) do súčasnosti. V tomto kontexte je rozhodujúci koniec 18. storočia, keď došlo k erigovaniu Mukačevského biskupstva, s ktorým sa spája aj jeho tzv. zlatý vek, ktorý sa odráža aj v písomnej kultúre.

Keďže ide o zložitú výskumnú tému zameranú najmä na komunikáciu medzi latinskou a byzantsko-slovanskou konfesijnou identitou na Slovensku, predsa však môžeme na základe už existujúcich prameňov a našich zistení skonštatovať, že v priestore ovplyvnenom byzantsko-slovanskou tradíciou na Slovensku i v karpatskom areáli existoval už pred prijatím užhorodskej únie v roku 1646 stabilný a fungujúci systém interreligiózne i interkonfesijné komunikácie vychádzajúci z prirodzenej koexistencie latinskej a byzantskej cirkevnej tradície. Životaschopnosť cyrilskej písomnej kultúry je dostatočným argumentom o jej pevnom a nepretržitom ukotvení v slovenskom prostredí. Právom ju teda možno označiť za *slovenskú cyrilsnú písomnosť*. Túto skutočnosť dokumentujeme výsledkami celého radu výskumov písomných prameňov, ktoré aktualizujú doterajšie poznatky o spomínanej problematike a umožňujú korigovať stereotypné výklady o latinizácii, pravoslavicizácii či uniatizme, alebo o rusinizácii, ukrajinizácii či slovakizácii postredia, ako o akejsi pomyselnej ideovej zložke kultúrno-historického vývinu tejto cyrilskej písomnej kultúry do konca 18. storočia na Slovensku.

### *II. 1. 3. Cyrilské pramene – pôvod a zdroje ich vzniku na Slovensku*

Podstatnú zložku výskumu tvoria najmä písomnosti uložené v archívoch na Slovensku, na Ukrajine, v Poľsku, v Maďarsku i v Rumunsku, ale tiež v digitalizovanej forme v databáze textov byzantsko-slovanskej tradície v cirkevnoslovanskom i latinskom jazyku v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV v Bratislave. Práve Slavistický ústav Jána Stanislava SAV má dlhoročné skúsenosti nielen s výskumom, ale aj s organizáciou výskumu zameraného na písomné pamiatky v cirkevnoslovanskom i latinskom jazyku, spojené s byzantskou tradíciou. Výskum cyrilskej písomnosti vyžaduje komplexnosť. Spracovanie tejto témy patrí v oblasti humanitných vied na Slovensku k ojedinelým výskumným prístupom. Napriek tomu, že sa cyrilskej písomnej kultúre vníma a spája s prítomnosťou valašskej kolonizácie, ukázalo sa, že uplatnenie sa cyrilskej písomnosti s presahmi do slovenského prostredia má oveľa širšie, cyrilo-metodské prepojenie. V rámci riešenia tejto výskumnej témy sa podarilo vysvetliť začlenenie cyrilskej písomnej tradície do slovenského jazykového a kultúrneho priestoru. Tvrdenia o rigoróznom zaradení cyrilskej písomnosti, ktoré sú úzko späté aj s jazykovým a kultúrnym horizontom východného Slovenska do východoslovanského jazykového a kultúrno-religiózneho kontextu, sú neúplné a jednostranne interpretované. Komplexný a systematizujúci pohľad na cyrilsnú písomnú kultúru na Slovensku prináša nové zistenia dokumentujúce významný podiel a vklad slovenského jazyka a kultúry na



ich vznik a fungovanie v spoločenstve slovenských veriачich byzantského obradu.

Osobitný význam sa prikladá výskumu cirkevnej slovančiny a jej vplyvu na písanú podobu jazyka v byzantsko-slovanskom prostredí na Slovensku. Za týmto účelom sa realizoval terénny a archívny výskum, ktorý za obdobie rokov 1999 – 2019 priniesol zásadné výsledky; podarilo sa elektronicky zdokumentovať vyše 300 rukopisov a starých tlači z prostredia východného Slovenska v cirkevno-slovanskom, slovenskom i latinskom jazyku, ktoré doposiaľ ostávali nepovšimnuté, ba neraz i úplne neznáme. Terénny výskum sa realizoval nielen na Slovensku, ale aj v prostredí gréckokatolíckych veriачich v diaspóre vo Vojvodine v Srbsku.<sup>7</sup> Hoci sme sa na začiatku výskumu obávali naplnia pesimistických predpovedí, že staré a nepotrebné cyrilské písomnosti už dávno „padli za obeť očistnému ohňu“ počas upratovaní a pri renováciách farských a chrámových objektov, nakoniec sme boli milo prekvapení, keď sa aj napriek skepticizmu podarilo v teréne, súkromných zbierkach i v archívoch pamäťových inštitúcií objaviť množstvo rukopisného materiálu i tlačených cyrilských pramenných textov i bohoslužobných tlačených kníh s rukopisnými marginálnymi príspevkami.

Elektronická databáza cyrilských i latinských textov, ktorá nakoniec postupne vyrástla v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV, síce nevznikla ako cielený projekt digitalizácie cyrilských prameňov. Ústav totiž nedisponuje digitalizačnou technikou a nie je ani pamäťovou inštitúciou, aby sa mohol o jednotlivé pramene adekvátne postarať. Elektronické zdroje slúžia najmä výskumníkom na dokumentáciu existujúcich cyrilských prameňov a realizovaných výskumov. Fotografický materiál získaný v elektronickej podobe preto nemôže poslúžiť na jeho sprístupnenie vo forme verejnej databázy. Originálne texty vyfotografovaných materiálov a dokumentov nie sú totiž majetkom Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, ale sú majetkom pamäťových inštitúcií (archívov, kde pracovníci ústavu v rámci svojej vedeckej projektovej činnosti realizovali svoj výskum), ďalej sú majetkom cirkví a súčasťou zbierok súkromných osôb, ktoré tieto svoje materiály láskavo poskytli Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV na účely ich vedeckého spracovania. Korpus materiálov sa systematicky spracúva a verejnosti sa sprístupňujú

<sup>7</sup> Ide o tzv. dolnozemskej Rusnáci, ktorých etnicko-konfesionálna identifikácia nijako nesúvisí so zmenou ich jazykovej kódu, podnes používajú východoslovenské nárečie ako svoj spisovný jazyk, ktorý nazývajú ruský. Túto zmenu totiž spôsobili iné, mimojazykové faktory, najmä konfesionálna identita, ktorá najmä v prostredí Dolnej zeme zapríčinila splynutie vierovyznania s etnickou identitou v záujme zachovania vlastných osobitostí, ktorými sa dolnozemskej Rusnáci odlišujú od pravoslávnych Srbov, s ktorými ich spájala najmä rovnaká obradová forma, a tiež od slovenských protestantov, od ktorých sa dolnozemskej gréckokatolíci líšili najmä vo viere i obrade. Katolícki Slováci na Dolnej zemi sa prispôbili väčšinovému konfesionálnemu prostrediu a splynuli buď s Chorvátmi alebo Maďarmi. Gréckokatolícki Rusnáci a slovenskí protestanti na Dolnej zemi si svoju jazykovú identitu zachovali najmä vďaka konfesionálnej zložke svojej identity, ktorá im umožnila rozvíjať svoju kultúrnu identitu v tesnejšom či voľnejšom spojení s jazykovo-kultúrnym vývinom vo svojej materskej krajine, na Slovensku. (Bližšie o tom pozri Žeňuch 2018, 75-85).

transliterované texty písomností z databázy v rámci medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*, ktorá vznikla v spolupráci Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a Pontificio Istituto Orientale (Pápežského východného ústavu) v Ríme v roku 2003. Jej cieľom je formou vedeckých publikácií sprístupňovať jednotlivé texty z vyššie spomínanej databázy. Vybrané pamiatky sa v transliterovanej podobe s komentárom publikujú od roku 2011 aj v rámci supplementa časopisu *Slavica Slovaca*, ktoré sú plne k dispozícii aj v internete.

V rámci edície supplementa časopisu *Slavica Slovaca* sa podarilo publikovať napríklad pramenné edície s komentármi, ku ktorým patrí kritické vydanie Kyjevského polemicko-apologetického rukopisného zborníka s liturgiou svätého Petra (Škoviera 2013), ďalej dve rukopisné cyrilské liečiteľské príručky z rokov 1790 a 1791 (Žeňuch – Žeňuchová 2014), ktoré obsahujú návody na liečenie ochorení človeka i domácich zvierat, najmä dobytká, koní, oviec a ošipaných. Osobitnú časť rukopisov tvoria vtipné úslovie a múdroslovie, ktoré M. Teodorovič, michalovský kňaz, autor a zostavovateľ obidvoch cyrilských textov, zapísal formou otázok a odpovedí. Texty z rukopisov sú transliterované s pôvodnou interpunkciou bez úprav.

Dôležitým prameňom o každodennosti života kňazov byzantského obradu z pohľadu latinskej cirkvi predstavuje latinský spis skrutínii uniatskych presbyterov z roku 1749, ktorý v edícii supplementa časopisu *Slavica Slovaca* na vydanie pripravil Peter Zubko (2015). Latinský text skrutínii obsahuje záznamy vizitácie biskupa Barkóciho, ktorý okrem latinských farností zdokumentoval aj existenciu uniatov, kalvínov, luteránov a ostatných vierovyznaní na území svojho biskupstva. Záznam z vizitácie obsahuje zoznam 52 otázok s odpoveďami kňazov zameranými na teologickú, morálnu a disciplinárnu zložku spätú s fungovaním miestnych gréckokatolíckych presbyterov. Pamiatka patrí k významným dokumentom latinskej administratívnej dominancie 18. storočia aj v prostredí gréckej cirkvi slovanskej tradície na Slovensku.

Ďalším je diplomatický prepis hudobno-historického rukopisného prameňa byzantsko-slovanskeho obradu – irmologionu karpatskej proveniencie zo 17. storočia (Marinčák 2017b), ktorý predstavuje dôležitú súčasť písomnej tradície spätéj s uplatňovaním byzantského obradu na Slovensku.<sup>8</sup>

V súvislosti s kritickým výskumom cyrilských prameňov treba poukázať aj na ďalšiu dôležitú skutočnosť: tlačené liturgické knihy v cirkevnoslovanskom jazyku sa na územie Slovenska dostali spoza Karpát, najmä z Krakova, Počajeva, Ľvova, Kyjeva a Moskvy. Hoci boli drahé, predávali sa pri pútnických chrámoch alebo kláštoroch. Mnohí veriaci darovaním knihy prejavovali podporu farnosti alebo chrámu. Svedčia o tom donačné zápisy na margináliách tlači používaných v našich chrámoch.

---

<sup>8</sup> Posledné dve edície pramenných textov v rámci supplementa časopisu *Slavica Slovaca* patria k výsledkom riešenia projektu *Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia* (APVV-14-0029).

Snahy mukačevských vladykov presadiť cyrilskú tlač v Uhorsku vyvrcholili vydaním prvého tlačeneho šlabikára Jozefa de Camelisa. Vydala ho v roku 1699 trnavská tlačiareň (Žeňuch 2013a, 131-144, 418). Podnes sa však zachovali iba dva exempláre tejto vzácnej tlače. Nedostatok učebných textov podnecoval predstaviťov gréckokatolíckeho duchovenstva vydávať učebnice na osvetu a vzdelávanie kléru i veriacich. Napríklad aj v roku 1746 v Kluži vydal svoj latinsko-cirkevnoslovanský spis o písmenách Michal M. Olšavský. Významným je aj vydanie šlabikára Jána Bradača z roku 1770, ktorý je tretím v sérii šlabikárov pre gréckokatolíkov Mukačevskej eparchie, no zo strany úradov habsburskej monarchie sa dostal do nemilosti kvôli križevackému biskupovi Bazilovi Božičkovičovi, ktorý našiel v šlabikári niekoľko údajných dogmatických omylov a obvinil biskupa Bradača zo schizmy a pravoslavizácie. Bradačov šlabikár vyšiel vo Viedni krátko po tom, ako Jozef Kurzbeck získal od Márie Terézie právo tlačiť cyrilské knihy pre všetkých veriacich byzantsko-slovanskej tradície v rakúskej monarchii. V jeho tlačiarňi však vyšli iba tri knihy pre gréckokatolíkov v Mukačevskej eparchii, väčšinu cyrilských kníh Kurzbeck vytlačil pre Srbov, Rumunov a Rusov žijúcich v habsburskej monarchii. Širokej obľube sa tešili najmä novšie tlače vydávané v Budapešti a neskôr predovšetkým v Užhorode. Patrí sem napríklad vydanie tzv. Bačinského Biblie (Žeňuch 2014, 131-160; Žeňuch 2017b, 128-142) či šlabikár a katechizmus, ktorý vypracoval mukačevský kapitulárny vikár Ján Kutka. Neskôršie pre potreby ľudového chrámového spevu vznikali zborníky bohoslužobných textov, ktoré okrem liturgie Jána Zlatoústeho, Bazila Veľkého a vopredposvätených darov, obsahovali aj výbery z mineje, osmohlasníka i pôstneho a kvetného triodiona. Zborníky pre ľud obsahovali aj molebeny, akatisty a rozličné pobožnosti. Osobitnú skupinu tlačí tvoria knihy paraliturgických piesní a príležitostné tlače (napríklad na sviatok sv. Cyrila a Metoda).

## *II. 1. 4. Cyrilská rukopisná spisba na Slovensku – podmienky jej vzniku*

Do rozvoja kníhtlače sa rozliční mnisi-eremiti venovali prepisovaniu bohoslužobných kníh za úplatu, resp. za ubytovanie a stravu najmä počas zimného obdobia u bohatých gazdov, sedliakov či v kňazských príbytkoch. Vznikali aj rozličné písárske dielne pod vedením vyškolených učiteľov, kňazov, kantorov či pisárov. Prepisovali sa najmä evanjeliá, apoštoláre a rozličné liturgické knihy, tiež irmologiony a spevníky. Neskôršie vznikali aj menšie lokálne písárske dielne pri kantorských či farských centrách, v ktorých za úhradu buď v podobe financií alebo naturálií prepisovali sami kňazi, učители a kantori. Najrozsiahlejší okruh zachovaných cyrilských písomností preto predstavujú liturgické rukopisné evanjeliáre a apoštoláre. Rukopisné evanjeliové perikopy i výňatky z listov i Skutkov sv. apoštolov sú zapísané v liturgickom cirkevnoslovanskom jazyku. Od čias cyrilo-methodskej misie sa posvätné evanjeliové texty zapisujú v slovanskom jazyku. K významným cyrilským písomnostiam slovenskej proveniencie patrí napríklad Baškovský

evanjeliár z konca 15. storočia, ktorý sa našiel na východnom Slovensku v roku 2000 a ktorý bol odpísaný z veľmi starej predlohy (Žeňuch – Vasil’ 2003, 357-359; Pecuchová 2014, 57-65), ďalej napríklad Nižnotvarožský evanjeliár zo 16. storočia (Gavala 2015). Starobylé predlohy, na základe ktorých vznikli aj tieto odpisy, dokladujú jazykové osobitosti cirkevnej slovančiny. Počas terénnych výskumov sa na Slovensku podarilo nájsť aj celý rad ďalších rukopisných kníh. Patrí k nim napríklad rukopis apoštolára z Kružlova, ktorý podľa dedikačného zápisu na poslednom liste rukopisu odpísal kantor Andrej Miľanič. Rukopis vznikol v rokoch 1609 – 1612 na objednávku v dedine Brunary neďaleko Grybowa v Poľsku. V roku 1652 ho do kružlovského chrámu kúpil miestny kňaz Ján Kružlovský. Aj rukopis apoštolára zo Štefurova vznikol začiatkom 17. storočia pravdepodobne pod vplyvom przemýšľianskej písárskej tradície, no na rozdiel od rukopisu z Kružlova sa na marginálii zachoval iba signifikantný zápis pisára Lukáša. Ešte aj na začiatku 20. storočia vznikali rukopisné výbery čítaní z knihy Apoštol, ktoré si pre vlastnú potrebu zostavovali kantori sami.

Pod tlakom potrieb spoločenstva veriacich často sami kňazi pripravovali rozličné žánrovo i tematicky pestré zborníky kázni, výkladov a ponaučení, ktoré boli ovplyvnené jazykovým povedomím autora či zostavovateľa a miestnym nárečím veriacich, pre ktorých boli tieto texty určené. Práve na ich základe možno sledovať nielen jazykovú, ale aj vzdelanostnú úroveň autorov týchto súborov textov. Možno tu ako príklad uviesť cyrilský rukopisný spis známy ako Poučiteľné evanjelium z Lodomirovej zo 17. storočia, ktorý je napísaný polouнциálnym písmom. Skladá sa z dvoch častí. Prvá obsahuje evanjeliové perikopy a kázne od nedele Paschy do konca cirkevného roka. Druhú časť rukopisu tvoria úryvky z evanjelií a kázne na sviatky Pána, Bohorodičky a svätých. Z jazykového hľadiska text pamiatky popri karpatských rusínskych jazykových javoch obsahuje nárečové osobitosti záposlovanského, najmä slovenského a poľského pôvodu (Paňkevyc 1923, Žeňuch 2013a, 430-431; Žeňuch 2016, 149-198).

Ponaučenia inšpirované evanjelióvymi perikopami slúžili pri vykladaní Biblie, pri štúdiu cirkevných dejín i pri príprave kázni. Boli vhodným prostriedkom pri vzdelávaní jednoduchých veriacich najmä vo vzdelávacích krúžkoch a nedeľných školách. Rukopisné zborníky popri výkladoch evanjelií a ponaučeníach na nedele a sviatky Pána, Bohorodičky a svätých obsahovali aj texty životov svätých, poučenia od otcov cirkvi i rozličné legendické, historické i ľudové rozprávania. Existencia takejto tvorby svedčí o intenzívnom kultúrnom i spoločenskom rozvoji miestneho kléru i veriacich. Odpisy takýchto poučiteľných evanjelií spravidla aktualizovali sami pisári, lebo do obsahu týchto textov zvyčajne celkom zámerne zaradili príklady opisujúce miestne kultúrno-spoločenské reálie. Hoci takéto zborníky textov vznikali ako kompiláty z viacerých predlôh, neraz poskytujú obraz o kvalite i rozsahu miestnej písomnej kultúry, tradície a praxe. Špecifickú skupinu takýchto rukopisných pamiatok tvoria výklady inšpirované apokryfnými rozprávami, legendami a povestami. Rukopisné zborníky kázni a rozličných výkladov a rozprá-

vaní prispievali k šíreniu a popularizácii biblických, apokryfných i legendických sujetov. Autori výkladov a mravoučných poučení svoje výklady argumentačne podopreli aj ďalšími didaktizujúcimi príbehmi, povestami, anekdotami, poviedkami, gestami, exemplami i ďalšími útvarmi, ktoré boli v ľudovom prostredí pomerne rozšírené a dobre akceptovateľné. Formou príbehov a rozprávání vysvetľovali základné kresťanské pravdy. V priestore východného Slovenska sa zachovalo niekoľko takýchto zborníkov. Patrí k nim aj Litmanovský rukopis zo začiatku 18. storočia (Žeňuchová 2017b, 161-172), ktorý popri výkladoch životov niektorých svätých (sv. Barbory, apoštola Andreja, Kozmu a Damiána) obsahuje napríklad aj texty legiend o stvorení a potope sveta, o stvorení a prvom hriechu človeka. Časť výkladov a poučení je v rukopise ovplyvnená ľudovými rozprávami. Najrozsiahlejšiu zbierku textov s naračným obsahom preto tvoria preklady či prerozprávania liturgických evanjeliových čítaní (perikop) na nedele a sviatky liturgického roka do ľudového jazyka (Žeňuchová 2013, 155-170). Za týmito miestnymi prekladmi perikop zvyčajne nasledujú obsiahle výklady a poučenia, ktoré slúžili kňazom na prípravu kázne, resp. sú to texty, ktoré predstavujú kázňovú tvorbu. Kázne okrem toho, že obsahovali výklad príslušnej liturgickej perikopy sviatku či nedele v ľudovom jazyku (Vašíčková 2017a), zahrnovali aj rozličné príbehy zo životov svätých Starého i Nového zákona, ktorých pôvod môžeme hľadať napríklad v prológoch. Prológ je zbierka životov svätých. Svojím obsahom sa ponáša na synaxár, používaný v byzantskej liturgickej tradícii. Jednotlivé životy svätých sú v prológoch podobne ako aj v synaxároch usporiadané podľa liturgického kalendárového cyklu byzantskej cirkvi. Špecifikom tzv. prologových životov je ich úspornosť a naračná (dejová) strohosť. Prológy sú teda zborníky textov (životov svätých) používané pri liturgických úkonoch. Na utierni sa príslušný prológový (krátky) život svätého číta po 6. piesni kánona. Prológové životy tvoria súčasť tradície každej miestnej cirkvi, odráža sa v nich miestna liturgicko-obradová tradícia. Na pozadí prológových životov možno usudzovať aj o slávení sviatkov, uctievaní a šírení kultu svätých v miestnej cirkvi byzantsko-slovanskej cirkevnej tradície. K takýmto zbierkam životov svätých a ich výkladov patrí napríklad Tereblianský prológ zo 16. storočia, ďalej rukopisný súbor výkladov uložený vo Vihorlatskom múzeu v Humennom zo 17. storočia, rukopisný zborník výkladov k perikopám zo Strážskeho, poučenia a výklady z Ňagova a mnoho ďalších rukopisov. Všetky obsahujú jazykové prvky miestnych východoslovenských a karpatských nárečí.

Mnohé pamiatky späť so Slovenskom však ešte len čakajú na svoje systematické spracovanie. Za všetky uvedieme aspoň Sokyrnický zborník (17. storočie), Rakošínský zborník (prelom 16. a 17. storočia), Baškovské evanjelium (15. storočie), Nižnotvarožské evanjelium (z konca 15. a začiatku 16. storočia) a ďalšie pramene, ktoré tak utvárajú celkový obraz o používanom jazyku v regióne späťom s cirkvou byzantského obradu. K cenným rukopisným pamiatkam patrí aj kniha poučenia z Pakostova z rokov 1702 – 1704 a cyrilské matriky vedené od polovice 18. storočia v Belži (v okrese Košice) a v Dobrej (v okrese Trebišov). V Baškovciach

a Pakostove sa podnes zachovali aj dva cyrilské rukopisné hramotáre z 18. storočia. Za zmienku stojí napríklad aj nález obecnej a školskej kroniky v Ihľanoch, latinský spis o histórii miestneho cirkevného spoločenstva v Helcamnovciach od Bazila Čuloviča, v ktorom sa nachádzajú aj dejiny miestneho cirkevného spoločenstva od polovice 17. storočia. Aj v Olšavici sa našiel spis o histórii miestneho cirkevného spoločenstva v latinskom jazyku s opisom dejín miestneho spoločenstva siahajúcim až do začiatku 18. storočia. Vo Veľkom Lipníku sa našli dva cirkevnoslovanské tlačene liturgikony z rokov 1676 a 1692 a rukopisný spevník Jurka Kuzmiaka-Semanojanka. V Toryskách a Nižných Repašoch sa našiel tlačeneý trebník z roku 1682 a cyrilský tlačeneý irmologion a trefologion z 18. storočia. Osobitne treba upozorniť na liturgikon z roku 1691, ktorý je zapísaný do zoznamu štátom chránených pamiatok; dnes je uložený na fare v Humennom. Za zmienku stoja aj ďalšie cyrilikou vytlačene liturgické knihy zo 17. a 18. storočia s rukopisnými marginálnymi zápismi, uložené na farách v Koromli, Zemplínskej Širokej, Beňatine, Nižnom Žipove, Repejove, Jasenove, Belži, Banskom, Sedliskách, vo Vyšnom Kazimíre, v Zemplínskej Teplici a mnohé ďalšie pramene a pamiatky, ktoré sú v digitalizovanej podobe uložené v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV.

Osobitne významný výskumný materiál tvoria rukopisné pamiatky digitalizované v priestore dolnozemských gréckokatolíkov, ktorí od prvej polovice 18. storočia sú v diaspore, no podnes si v prostredí Vojvodiny zachovali svoj jazyk, tradície i obrady. V tomto priestore sa podarilo nájsť a digitalizovať štyri rukopisné pamiatky zapísané cyrilikou s mnohými znakmi slovenského zemplínskeho nárečia zo začiatku 19. storočia. Rukopisné pamiatky sa našli na fare v Ďurďeve. Podarilo sa vyhotoviť aj nahrávky liturgií v cirkevnoslovanskom jazyku v Ruskom Keresture, Kocure, Ďurďeve a v Novom Sade i záznamy spontánnych nárečových prehovorov od rozličných respondentov.

## II. 1. 5. *Pramenná edícia Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*

V rámci medzinárodnej vedeckej série *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*, ktorá – ako už bolo povedané vyššie – vznikla v roku 2003 za účelom prístupňovania cyrilských a latinských rukopisných a tlačeneých prameňov širokému okruhu odbornej i laickej verejnosti, sa podarilo vydať už niekoľko zväzkov pramenného materiálu k problematike zameranej na výskum cyrilскеj i latinskej písomnej kultúry spätjej s byzantsko-slovanským prostredím na Slovensku.

Ako prvý zväzok edície vyšla v anglickom a slovenskom jazyku v roku 2003 knižná práca *Cyrilské rukopisy z východného Slovenska – Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti*. Podáva sa v nej výberový prehľad cyrilských pamiatok z okruhu písomností byzantsko-slovanskeho obradu na Slovensku a objasňujú sa historicko-spoločenské a jazykové súvislosti vzniku týchto prameňov (Žeňuch – Vasil' 2003). Na pozadí predloženého dejinného prehľadu o spoločenskom a duchovnom kontexte gréckokatolíckej cirkvi sa v tejto práci zverejňujú čiastkové

výsledky výskumu viacerých doteraz nepreskúmaných cyrilských rukopisných pamiatok z oblasti východného Slovenska.

V rámci edície sa podarilo vydať aj obsiahly súbor prameňov cyrilskej paraliturgickej piesňovej tradícii. Publikácia vyšla v koedícii s renomovanou medzinárodnou vedeckou sériou *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte* v nemeckom vydavateľstve Böhlau Verlag. Prácu sa podarilo vydať vďaka podpore Nadácie Alexandra von Humboldta v Nemecku, Patristische Kommission der Akademie der Wissenschaften von NRW v Bonne a Pontificio Istituto Orientale v Ríme. Prezентuje piesňový repertoár dvadsaťjeden cyrilských rukopisných spevníkov zo Spišskej, Šarišskej, Zemplínskej a Užskej stolice. Obsahuje varianty textov v ďalších 51 ruských, ukrajinských a srbských rukopisoch. Osobitnú skupinu tvoria paraliturgické texty zo spevníkov z Báčky a Sriemu. Monografia obsahuje kritické vydanie a textologické komentáre k jednotlivým textom paraliturgických piesní. Odkrýva nové skutočnosti o jazykových a kultúrnych vzťahoch i etnicko-konfesionálnej diverzite a mobilite a predstavuje prvý ucelený obraz o repertoári paraliturgickej piesňovej kultúry v byzantskom prostredí v 18.–19. storočí na Slovensku (Žeňuch 2006).

Tretím zväzkom medzinárodnej vedeckej edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* je vydanie vyše 700-stranového rukopisného liturgického diela Joannikija Baziloviča *Толкованіе Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы / Explicatio Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii*. Vydanie predstavuje významný dokument o symbióze cyrilskej a latinskej kultúry v karpatskom priestore. Tento cenný rukopis je napísaný dvojazyčne v dvoch paralelných stĺpcoch v cirkevnej slovančine a latinčine. Podoba liturgických textov, ktoré J. Bazilovič v diele uvádza, je dokladom miestnej liturgickej tradície. Vydanie tohto liturgického spisu obsahuje úvodnú štúdiu editorov v taliančine a slovenčine a stručný aparát k latinskej časti diela, ktorý umožňuje identifikáciu pramenných textov použitých Bazilovičom pri zostavovaní jednotlivých častí výkladu Božskej liturgie, ako aj ukazovateľ editorských zásahov do latinského textu (Zavarský – Žeňuch 2009).

V poradí štvrtým zväzkom edície je monografická práca s názvom *Prameňe k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku*, ktorá predstavuje obsiahly výber z pramennej bázy Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV (Žeňuch 2013a). Práca je výsledkom viac ako desaťročného systematického výskumu pramennej bázy písomností 15.-19. storočia. Okrem úvodnej štúdie monografického charakteru v ruskom jazyku publikácia obsahuje komentované vydanie vybraných cyrilských i latinkou zapísaných textov evanjelií, poučiteľné a výkladové texty, historiografické a katechetické diela, kázňovú a administratívno-právnu spisbu, rozličné cestopisné práce, liečiteľské príručky i cyrilikou zapísanú ľudovú divadelnú hru a ďalšie. Jednotlivé pamiatky predstavujú písomnú kultúru spätú s byzantským obradom na Slovensku a dokladujú tak stáročiami pestovanú tradíciu opierajúcu sa o konfesionálnu, liturgickú, piesňovú, edukačnú, kázňovú i admi-

nistratívno-právnu prax, ktorá spolu s liturgickým cirkevnoslovanským jazykom tvorí jedinečnú a trvalú hodnotu duchovnej kultúry Slovenska. Publikované texty prameňov sú dokladom o prostredí a historických podmienkach vývinu duchovnej i materiálnej kultúry tradície cirkvi byzantského obradu na Slovensku, ktorá sa odráža v písomnostiach, jazyku i v zachovanej tradícii, teda v tých zložkách spoločnosti na Slovensku, ktoré ju od samého začiatku kultivovali.

Vydanie Užhorodského rukopisného Pseudozonara obsahuje piaty zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae (Pseudozonar 2018)*.<sup>9</sup> Edícia sprístupňuje neznámy cyrilský rukopis, ktorý obsahuje základné pravidlá fungovania stredovekej spoločnosti a označuje sa aj termínom nomokánon. Je to zbierka 151 cirkevných kánonov a pravidiel civilného života so vzťahom ku každodennému životu spoločnosti. Rukopis vznikol na prelome 16. a 17. storočia a je napísaný poloustavným typom cyrilského písma. Charakter písma svedčí o tom, že na jeho vzniku sa podieľali viacerí pisári, ktorí zbierku tvorili odpisovaním zo staršieho protografu. Rukopis obsahuje 171 listov (fólií). Uložený je v rukopisnom oddelení Zakarpatského národopisného múzea v Užhorode. Digitalizovanú kópiu rukopisu P. Žeňuch dostal od profesora Dr. Hansa Rotheho v roku 2007 za účelom jeho štúdia a sprístupnenia prameňa. Po príprave textu rukopisu a jeho prepise vznikli otázky o jeho pôvode i predlohách, na ktoré zodpovedala Elena V. Beľakovová i Desislava Najdenovová, ktoré sa zaslúžili o jeho charakteristiku v kontexte východoslovanskej i južnoslovanskej právnej spisby. Opis uplatnenia sa rukopisu v kontexte religióznej tradície v Uhorsku pripravili Peter Zubko a Šimon Marinčák. Medzinárodný vedecký tím (Slovensko, Rusko, Bulharsko) tak predkladá viacročný systematický výskum prameňa práve v kontexte slovanskej tradície byzantského obradu.

Vydanie Užhorodského rukopisného Pseudozonara ako dôležitého prameňa právnej povahy poskytuje možnosti na komparatívny výskum duchovnej a kultúrnej tradície byzantského obradu v komparácii s latinským konfesionálnym prostredím. Existencia tohto cyrilského prameňa cirkevnoprávnej povahy v prostredí mukačevskej cirkvi dokumentuje jedinečnú spätosť jazyka vydaného prameňa s najstaršou vrstvou slovanskej kresťanskej terminológie, v ktorej sa odráža starobylé dedičstvo veľkomoravskej cirkvi s byzantskou duchovnosťou ako ho poznáme v takých prameňoch ako je Metodov Nomokánon, či preklad Pravidiel svätých otcov do veľkomoravskej staroslovienčiny a pod. Poukazuje sa tak na pevnú spätosť byzantsko-slovanskej cirkvi s najstarším slovanským kresťanským horizontom. Už charakter a úplnosť vydaného prameňa ukazuje, že slovanská cirkev byzantského obradu bola v tomto prostredí živá a jedinečná nielen vo vzťahu k cirkvi latinského obradu, ale bola zároveň zjednocujúcim prvkom pre všetkých nositeľov

---

<sup>9</sup> Publikácia patrí k základným výsledkom riešenia projektu APVV-14-0029 – *Cyrilské písomníctvo na Slovensku do konca 18. storočia*.



byzantského obradu bez ohľadu na ich jazykovo-kultúrnu identitu. Vydanie rukopisného prameňa je dôležité nielen pre prehĺbenie poznania o kultúrnom vývine miestnej duchovnej kultúry poznačenej byzantským obradom a tradíciou obradu v Karpatoch a na Slovensku, ale je dôležitý najmä z hľadiska komparatívneho výskumu dejín cirkevného a svetského práva v kontexte byzantsko-slovanskej tradície vo východoslovanskom i južnoslovanskom priestore.

Aj šiesty zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*,<sup>10</sup> ktorý vznikol v rámci riešenia projektu APVV-14-0029, prináša komentované vydanie dvoch uglianskych rukopisov zo 17. a 18. storočia. Ide o duchovnú kázňovú tvorbu, ktorá v priestore cirkvi byzantského obradu pod Karpatmi vznikala v úzkej korelácii so slovanskou i neslovanskou písomnou kultúrou. Práve v kázňovej tvorbe v týchto rukopisoch sa podarilo dokumentovať inšpiráciu z *Gesta Romanorum* a ďalších exemplí z duchovnej tvorby poľských, ruských a ukrajinských písomných prameňov z obdobia 16. – 18. storočia. Komentované vydanie dvoch rukopisných prameňov z okruhu výkladových a didaktizujúcich textov predstavuje významný vklad do poznania dejín cyrilскеj písomnej kultúry späté s ľudovým religióznym prostredím, preto je výskum aj týchto písomností dôležitý pre poznanie jazykového i kultúrno-konfesionálneho vývinu jazykovo i etnicky diverzifikovaného regiónu.<sup>11</sup>

Siedmy zväzok edície, ktorý bude obsahovať vydanie rukopisného spisu Jána Bradača o pôvode a dejinách miestnej kresťanskej tradície byzantského obradu, vychádza zo Samuela Timona, jezuitu, polyhistora slovenského pôvodu, pedagóga a zakladateľa kritickéj historiografie, ktorý pôsobil v Košiciach i Užhorode. J. Bradač sa vo svojom spise *Исторія церковнаа Новаго Завѣту* zaoberá ideou autochtónnosti Slovanov v stredodunajskom priestore i argumentačne podporuje myšlienku o účasti Slovákov pri formovaní Uhorského kráľovstva. Rukopis predstavuje jedinečný súbor záznamov o historických udalostiach s komentármi, ktoré autor opiera o údaje v dobových latinských i cirkevnoslovanských prameňoch,

<sup>10</sup> Šiesty zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* s názvom Dva uglianske rukopisy ponaučení a exemplí z XVII storočia / Две углянские рукописи поучений и притч 17 века S. Vašíčková pripravuje do tlače vo vydavateľstve Slovenskej akadémie vied Veda a jeho vydanie sa očakáva v roku 2019.

<sup>11</sup> V tomto kontexte treba poukázať na skutočnosť, že šiesty zväzok edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* má svoj pôvod v obhájenej dizertačnej práci S. Vašíčkovej v roku 2016. Ide o prácu *Духовная культура между Востоком и Западом. На материале Углянских рукописей* (školiteľ Peter Žeňuch). V tom istom roku boli obhájené aj ďalšie dve dizertačné práce: Lubomíra Wilšinská obhájila prácu na tému *Byzantsko-slovanská tradícia a kultúra – kontinuita a diskontinuita – Juraj Joannikij Bazilovič: Образ мнишского života* (školiteľ Peter Žeňuch) a Mária Prokipčáková obhájila prácu *Irmologiony Jána Juhaseviča v kontexte vývinu karpatského prostopinija* (školiteľ Ladislav Kačič). V roku 2017 sa podarilo Márii Strýčkovej obhájiť ďalšiu dizertačnú prácu na tému *Byzantsko-slovanská tradícia a kultúra – kontinuita a diskontinuita: Glosár k cirkevnoslovansko-latinskému výkladu liturgii v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku* (školiteľ Peter Žeňuch).

kronikách a vtedajšej historickej a ekleziologickej spisbe, v naračných a literárnych prameňoch (apológie, životy svätých, legendy a ďalšie) i v reáliách, ktoré sa zvyčajne v takejto koncentrovanej forme vyskytujú vzácne.<sup>12</sup> Rukopis umožní aj poznanie úrovne vzdelávania osobností kultúrneho a spoločenského diania medzi nositeľmi východného obradu na Slovensku. Konfrontácia s tradičným latinským prostredím poukazuje na široký rozmer kultúrnej komunikácie a na spôsoby udržania vlastnej kultúrno-konfesionálnej identity (Žeňuch 2018b).

Vzťah latinskej a byzantskej tradície sa interpretuje najmä v jazykovo-historickom kontexte životaschopnosti a prijatia slovanského bohoslužobného jazyka ako jazyka písomnej kultúry po príchode sv. solúnskych bratov na Veľkú Moravu v roku 863. Tento proces sa cca po 40 mesiacoch, keď Cyril a Metod odišli do Benátok a Ríma, ukončil potvrdením správnosti kníh napísaných v tomto jazyku aj v cirkevnom prostredí západu. Tento historicky významný, ale najmä kultúrne nespochybniteľný akt zrovnoprávnenia slovanského jazyka ako *lingua franca* možno pokladať za dôležitý dôkaz civilizačného a duchovného rozvoja Slovanov v kontexte európskej kultúry. S inštitucionalizáciou jazyka slovanskej Biblie, liturgických prekladov a so slovanským písomníctvom súvisí aktuálny vývin každého slovanského národa. Preklad Biblie do staroslovienciny predstavuje zavŕšenie dôležitej etapy pri budovaní slovanského kultúrneho prostredia. Ani rozpad veľkomoravského kultúrneho prostredia, v ktorom nastala inštitucionalizácia slovanskej duchovnej kultúry, neznamenal jej zánik. K dedičom tejto duchovnej a kultúrnej tradície sa hlásia všetky religiózne tradície slovanského východu i západu, lebo vznikli v systéme synergie kresťanských hodnôt s účasťou partikulárnych konfesionálnych tradícií. Preto ani konfesionálna diverzita nesúvisí iba s cirkevnou schizmou; slovanské obyvateľstvo žilo v rozličných oblastiach, v ktorých prevládala latinská či byzantská konfesionálna, ktorá v rozličnej miere vplývala na duchovnú a písomnú kultúru Slovanov. Svedčí o tom úcta k zakladateľom slovanskej písomnej a duchovnej kultúry nielen v prostredí cirkevnej tradície byzantského obradu, ale aj v latinskej cirkvi v celom slovanskom prostredí. Tento moment spoločnej duchovnej a kultúrnej identity je jedinečným dôkazom o vytrvalej kultúrnej komunikácii, ktorá sa uplatňovala v rozmanitom slovanskom i širšom európskom priestore. Komplexný pohľad na tieto kultúrne vývinové peripetie je náročný

---

<sup>12</sup> Rukopisy zamerané na dejiny miestnych cirkví byzantsko-slovanského obradu v celom karpatskom areáli predstavujú jedinečný kultúrno-historický dokument. Možno tu v tejto súvislosti spomenúť napríklad vedeckú monografiu Jána Stradomského (2003), v ktorej sa podáva obraz o vzniku viacerých historických rukopisných spisov zameraných na dejiny byzantsko-slovanskej tradície v Karpatoch. Treba tu spomenúť nielen vydanie 4. zväzku edície *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* (Žeňuch 2013a), ale aj monografickú prácu P. Zubka (2014), v ktorých sa predstavuje rozmer konfesionálnej politiky v kontexte kultúrnej komunikácie medzi latinskou a byzantsko-slovanskou cirkvou v Uhorsku. Osobitne tu treba pripomenúť kolektívnu monografiu M. Lichnera, Š. Marinčáka a P. Žeňucha (2013), venovanú kultúrnej identite grécko-katolíkov vo svetle cyrilo-metodského dedičstva.

a predpokladá komplementárny výskum všetkých jej relevantných súčastí. Slovánske obyvateľstvo žilo v rozličných oblastiach, v ktorých v rozličnej miere prevládala latinská alebo byzantská konfesionalita, ktorá svojím vlastným spôsobom vplývala na slovanskú duchovnú a písomnú kultúru. Svedčí o tom jednak úcta k sv. Cyrilovi a sv. Metodovi – zakladateľom slovanskej písomnej a duchovnej kultúry v prostredí cirkevnej tradície byzantského obradu i v latinskej cirkvi v celom slovanskom prostredí. Tento moment spoločnej duchovnej a kultúrnej identity je jedinečným dôkazom o vytrvalej kultúrnej komunikácii, ktorá sa uplatňovala v rozmanitom slovanskom i širšom európskom priestore. Sumarizácia aktuálnych výskumov v tejto oblasti slavistickej jazykovednej, literárnovednej, etnolingvistickej, historiografickej a kulturologickej vedeckovýskumnej problematiky sa prezentuje v publikácii *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov* (2017) a tiež v rámci monotematického súboru vedeckých štúdií s názvom *Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia* (v edícii *Orientalia et Occidentalia* v roku 2017).

Výsledky výskumov zamerané na cyrilskú rukopisnú tradíciu na Slovensku poskytujú nový pohľad na fungovanie byzantsko-slovanskej tradície a kultúry na Slovensku. Jeho východiskom je komplexné poznávanie duchovnej kultúry spätjej s byzantským konfesionálnym prostredím Slovenska. Jazykové a kultúrne povedomie používateľov cyrilských rukopisných prameňov nedokazuje iba jazykovú a etnickú diverzitu nositeľov tejto tradície, ale poukazuje sa na skutočnosť, že byzantská konfesionálna a religiózna identita založená na slovanskej písomnej a duchovnej kultúre a tradícii má svoj základ v cirkevno-slovanskom jazyku, ktorý je predovšetkým liturgickým jazykom bohoslužobných obradov v cirkvách byzantsko-slovanského rítu a je úzko spätý aj so slovenským jazykovým a kultúrno-historickým prostredím.<sup>13</sup>

## II. 1. 6. Východiská pre ďalší výskum cyrilských prameňov na Slovensku

Originálnosť a inovatívnosť výskumu spočíva v komplexnosti a interdisciplinárnom prístupe k problematike, ktorá doposiaľ stála mimo systematického vedeckého záujmu.

Pri terénnom a archívnom výskume i pri získavaní nahrávok sa utvorili podmienky na jazykovo-historickú, kultúrno-spoločenskú i kulturologickú analýzu získaných pamiatok. Výskum v tejto oblasti vyplynul z potreby komplexne skúmať byzantskú tradíciu na Slovensku. Ide teda o málo preskúmaný horizont dejín, jazyka a kultúry karpatského areálu.

<sup>13</sup> Podrobný protokol z verejnej oponentúry výsledkov projektu za účasti domácich a zahraničných odborníkov, ktorí sa zúčastnili na panelovej diskusii k jednotlivým zisteniam v rámci prezentácie záverov vedeckého projektu, je publikovaný v časopise *Slavica Slovaca* v roku 2018 (Vašíčková 2018a).

Výskum cyrilskej písomnej kultúry a byzantskej tradície na Slovensku možno realizovať najmä prostredníctvom moderných dokumentačných možností (digitalizácia). Písomné pramene sa podnes pokladajú za nevyčerpatel'ný zdroj poznania, lebo osobitným spôsobom prispievajú k poznaniu súčasného stavu i budúceho vývinu spoločnosti a umožňujú tak predpokladať procesy jej ďalšieho smerovania. Treba mať na zreteli, že Slovensko nielen svojou geografickou polohou, ale predovšetkým svojím kultúrnym dedičstvom je križovatkou univerzálnych tradícií kresťanského Východu a Západu. Sme preto povinní aktívne odkrývať toto doteraz málo prebádané dedičstvo kultúrno-historických, religi'ozných a jazykových hodnôt a vzťahov, lebo veď u nás sú pre takéto výskum prirodzene utvorené dobré podmienky. Uplatnenie výsledkov nášho základného výskumu v praxi umožní najmä sprístupnenie elektronickej databázy pamiatok formou vydávania skúmaných prameňov. Edície textov sú zároveň plne prístupné širokému okruhu záujemcov.

Sprístupnenie našich edícií pomocou internetovej siete a ich zaradenie do moderných elektronic'kých databázových systémov umožní ich okamžité použitie. Pramenné edície a texty tak poslúžia najmä pri vyučovaní dejín kultúry a jazyka. Osobitne dôležitú úlohu pri aplikácii výsledkov základného výskumu majú aj publikované štúdie a knižné publikácie, ktoré komentujú miesto cyrils'kých prameňov v systéme slovenskej kultúry, a tak odkrývajú doteraz neznáme súvislosti o každodennom živote byzantsko-slovanskej tradície v slovenskom i širšom európskom kultúrnom prostredí.

## II. 2. K problematike latinsko-byzants'kých vzťahov

Pramene latinskej proveniencie o východných kresťanoch sú dôležité a zaujímavé pre vedu, aj pre samých východných kresťanov (gréckokatolíkov a pravoslávnych). Obidve cirkvi východného obradu formujú vlastnú identitu skúmaním svojej minulosti. Osobitne to platí o rozličných štatútoch a duchovných pravidlách, na ktoré možno nadviazať v dnešnej pastorácii. Nie je problém identifikovať myšlienku, ale správne ju pochopiť, čiže porozumieť jej autentickému zmyslu. Preto je dôležité zistiť okolnosti jej vzniku, formulovania, teda jej genézu, najmä ak si našla miesto v miestnej tradícii, najmä ak sa tak stáva s odstupom času. Tento cieľ sa dosahuje použitím existenciálneho výkladu textu, čiže ponajprv štúdiom miestneho, dobového a situačného pozadia a potom vysvetlením jeho zmyslu pre súčasníkov. Bez prvotnej historickej interpretácie akýkoľvek existenciálny výklad nemá pevné východisko. Niektoré princípy výkladov sú spoločné rozličným druhom literatúry s teologickým či duchovným obsahom. Pri všeobecnom výklade treba dbať na nasledu-